

УДК 378.147:78

«УЯВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ» ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ ПОНЯТТЯ

Цяо Лінь

У статті проаналізовано психологічні аспекти категорії «уявлення особистості». В історичній послідовності розглянуто та систематизовано основні психологічні теорії і концепції вивчення категорії «уявлення». Встановлено, що визначенням психологічного змісту поняття «уявлення» широке коло вчених опікується вже понад тисячу років. Серед відомих учених, увагу яких було спрямовано на розв'язання цієї проблеми, – Р. Ассанджолі, В. Вундт, Т. Рібо, Л. Виготський, С. Рубінштейн, А. Петровський, В. Роменець, Ю. Трофімов та ін. З'ясовано, що загалом дослідники розуміють під уявою – вміння подумки на базі досвіду та власних знань створювати нові об'єкти, ідеї, літературні та музичні твори.

Ключові слова: уявлення, уява, психологія, образи, сприймання, мислення.

Сучасні пріоритети розвитку освіти зумовлюють потребу у підготовці педагогів-музикантів, здатних до творчої праці, професійного розвитку та вдосконалення існуючих методик навчання, освоєння та впровадження нових освітніх ідей та технологій з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Тому підвищення інтересу науковців до визначення та обґрунтування категорії «уявлення» є цілком закономірним і зрозумілим. Аналіз останніх досліджень і наукових публікацій дає можливість побачити актуальність означеної проблеми. Сучасні дослідження проблеми формування уявлень особистості пов'язані з роботами Л. Єрмолаєвої-Томіної, Ц. Короленко, Г. Фролова, В. Роменця, Ю. Трофімова та ін.

Мета статті – показати основні етапи психологічного осмислення та обґрунтування категорії «уявлення» в історичній послідовності.

Визначенням психологічного змісту поняття «уявлення» широке коло вчених опікується вже понад тисячу років. При цьому під уявленням розуміється вміння подумки на базі досвіду та власних знань створювати нові об'єкти, ідеї, літературні та музичні твори. Найдавнішою дослідницькою спробою виявити розуміння феномену «уявлення» вважаються погляди Л. Кара, який трактував його як результат випадкового збігу будь-яких образів і їхніх складників у часі та просторі. Крім того, вчений вважав, що насправді уявлення нічого принципово нового не створюють, а лише поєднують незвичайним способом звичайні уявлення. Згодом із значної кількості поглядів на окреслений феномен сформувався два основні напрями: з одного боку, уявлення розумілись як вихідна творча сутність, а з іншого – спостерігалось повне їх заперечення та віднесення до редуційних процесів.

Варто зазначити, що дослідники цього періоду досить часто вживали як тотожні слова «уявлення» і «фантазія». Так, надзвичайно переконливими є

погляди Г. Адлера, який зазначав: що ці явища є «безпосереднім виразом життєдіяльності, психічної енергії, котрий дається свідомості не інакше, як у формі образів чи змістів. Викликається у більшості випадків або у результатів настороженої інтуїтивної установки, або є вторгненням безсвідомих змістів до свідомості» [1, с. 277].

З-поміж значної кількості наукових праць доцільно виділити висновки дослідника проблем художньої фантазії В. Вунда, який на початку ХХ століття, наполягав, що фантазія може вміщувати в собі гіпотези, передбачення, винаходи, і разом з тим наголошував: «Ніяка фантазія не може здійснити щось абсолютно нове; вона спроможна повторювати що-небудь пережите в іншій послідовності; саме за допомогою цієї якості нерідко намагаються розмежувати фантазію і пам'ять. Але тоді продуктивність фантазії була б нічим іншим, як особливою своєрідною формою відтворення, а саме здібністю комбінувати різні змісти уявної дійсності в своєрідне ціле» [6, с. 19–20].

Грунтовно вивчаючи сутність уявлення, відомий психолог Т. Рібо, у роботі «Творча уява» наполягав на творчій природі цього явища, спроможного з чогось вже відомого створювати нове та наголошував на можливості творчої уяви представляти образи майбутнього, бажаного, можливого – нерідко навіть у гіперболізованих, ідеалістичних формах. Іншими словами, Т. Рібо вважав уяву основною і специфічною продуктивно-творчою формою мистецтва. Заслугують на увагу такі положення вченого: продуктивність уяви проявляється в її комбінаторній, синтезувальній та узагальнювальній функціях, що уможлиблює перетворення реальності у фантастичні (художні, творчі образи) або створення нових поєднань таких образів; продуктивна функція уяви робить можливим розвиток думок від простого до складного, незалежно від об'єкта, але у відповідності до задуму митця; уява є лише суб'єктивною активністю із суб'єктивними джерелами змісту; закони функціонування уявлень є досить специфічними, бо відрізняються великою мірою випадковості, неповторності, логічної умовності та інтуїтивності; з огляду на майже необмежену свободу, фантазія може радикально «відходити» від реального життя. На думку послідовників Т. Рібо, вчений деякою мірою абсолютизував продуктивну функцію уявлень, наголошуючи, що вона розвиває мислення та поєднує в творчому процесі об'єктивні та суб'єктивні начала у єдиний образ [10, с. 108].

Певної уваги заслуговує підхід до розуміння творчої природи уявлень психолога Р. Ассанджолі, який розробив конструктивні методики тренування та ефективного їх використання на практиці. Зокрема, досить відомою є методика візуалізації, яка пізніше за змістом і формою набула функцію «творчої візуалізації». На думку науковця, «Уява – це функція, котра сама собою є деякою мірою комплексною, тому що може діяти на декількох рівнях одночасно: на рівні відчуття, почуття, мислення та інтуїції». Дослідник виділяє різні типи уяви: слухову, тактильну, кінестетичну, візуалізацію – виклик зорових образів, тощо. Як явище, що викликає та створює образи, уява є однією з найважливіших спонтанно діючих функцій людської психіки як відносно її свідомих, так і несвідомих аспектів чи рівнів. Тому практикування методики розвитку та застосування уяви уявляється одним із найкращих шляхів до

синтезу її різноманітних функцій» [2, с. 161].

Значний внесок до теоретично-експериментальних досліджень проблеми формування і розвитку уявлень було зроблено радянськими вченими Л. Виготським та С. Рубінштейном. Дотримуючись принципу системності, вчені докладно визначають механізм функціонування уяви, який включає виділення окремих елементів предмета, їхню зміну, поєднання окремих елементів у нові цілісні образи, систематизацію цих образів та їх «кристалізацію» у предметному втіленні, що у підсумку «є основою та рушійним началом творчості» [5, с. 5].

На переконання вчених, уява відіграє суттєву роль у кожному творчому процесі. Адже, як психічний процес, вона пов'язана з потребою та спроможністю особистості творити щось нове і тому може забезпечувати перероблення та перетворення нових образів, котрі зберігаються у пам'яті людини». У своїх працях вчені приділяли чимало дослідницької уваги творчій уяві як у художній, так і в науковій діяльності особистості. На їхній погляд, специфічна роль уяви полягає в тому, що вона перевтілює образний, наочний зміст будь-якої проблеми і тим самим сприяє її успішному розв'язанню.

Аналогічні погляди мав інший радянський дослідник А. Петровський. За його переконаннями, «характеризуючи уяву з боку її механізмів, необхідно підкреслити, що її сутність складає процес перетворення уявлень, створення нових образів на базі вже існуючих. Уява, фантазія – це відображення реальної дійсності у нових, неочікуваних сполученнях та зв'язках» [4, с. 225–226]. Механізм уяви базується на основі тих образів, що має людина, але ці образи постають у нових неочікуваних зв'язках і сполученнях. Синтез образів у процесах уяви здійснюється в різних формах. Найбільш уживаними з них (на думку вченого) вважаються: гіперболізація – збільшення предмета; підкреслення-акцентування якоїсь частини образу чи певної властивості; схематизація – образ уяви, коли розбіжності зменшуються, а риси схожості виходять на перший план; алегоризація – використання образу в переносному значенні, образ є лише умовно обраним знаком якогось явища дійсності; метафоризація – є глибшим відображенням явища, аніж алегорія, оскільки між метафоричним образом та його значенням існує певна подібність, алегорія; типізація – виокремлення істотного в однорідних фактах і втілення їх у конкретних образах, цей прийом є найскладнішим, застосовується в літературі; аглютинація – створення нового образу шляхом сполучення елементів, узятих з різних уявлень; символізація – найглибше за значенням, адже використання символів допомагає людині свідомо отримувати послання від власного несвідомого. За визначенням автора, все перераховане вище становить технічну сторону уявлень, в якій завжди створюється складна динамічна єдність свідомого і несвідомого [4, с. 342].

Беззаперечною цінністю наукового доробку Д. Узнадзе є визначення взаємозв'язку пам'яті та уявлень, виявлення різниці між уявленнями пам'яті, уявленнями сприйняття, уявленнями фантазії. У трактуванні вченого відмінність може стосуватись кількісного моменту, тобто уявлення сприйняття або пам'яті відрізняються від уявлень фантазії за ступенем своєї сили, ясності, живості.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що у минулих століттях явище «уявлення» було об'єктом наукової зацікавленості багатьох учених, але як наукове поняття воно використовувалося недостатньо обґрунтовано і точно. Проте російські дослідники сучасної доби є більш переконливими у визначенні сутності поняття «уявлення». Глибоке вивчення Ц. Короленко та Г. Фроловою цієї проблеми уможливило чітке і переконливе визначення сутності творчих уявлень та їхньої ролі у розвитку творчої особистості. На їхню думку, «творчими можна вважати уявлення, завдяки яким людина самостійно створює нові образи та ідеї, що мають цінність для інших людей або для суспільства в цілому і втілюються у конкретні оригінальні продукти діяльності», а ще вони «є необхідним компонентом та основою усіх видів творчої діяльності людини». Зосереджуючи увагу на виокремленні пасивних та активних уявлень, вони у роботі «Рятівна здатність – уявити» визначають їхні характеристики, зокрема, активні «спрямовані більш назовні, людина зайнята в основному оточенням, суспільством, діяльністю й меншою мірою внутрішніми суб'єктивними проблемами, ... пробуджуються завданням і ним спрямовуються вольовими зусиллями й піддаються вольовому контролю», пасивні – спрямовані у внутрішній світ, це – фантазійна мрійливість, марення, сновидіння [8, с. 375, 368].

На переконання Л. Єрмолаєвої-Томіної, уявлення «інтегрують у собі емоційне та раціональне начало, усі пізнавальні процеси, вони сполучають зорово-образне сприйняття реальності з відтворенням і трансформацією їх у пам'яті, побудовою моделі необхідного майбутнього». Дослідниця виокремлює основні функції уявлень: творчу (коли усі форми творчого процесу – підготовча, пошукова і виконавська – базуються суто на уяві); зберігання в емоційно-образній формі набутого досвіду (коли образи уяви зберігаються в людській пам'яті як трансформована реальність і виступають основою для зародження творчих задумів та пошуків їх реалізації); емпатійне бачення (коли поєднання індивідуального та всезагального здійснюється під час «входження в образ»). Крім того, дослідниця переконує, що уявлення є необхідним компонентом у передбаченні майбутнього, тому що можуть виступати засобом створення образів, які не програмують, а змінюють діяльність, передуючи відображенню дійсності у досить конкретній формі [7, с. 175].

У продовженні розгляду різних аспектів окресленої проблеми варто визнати надзвичайно цікавими і переконливими погляди сучасних українських дослідників (М. Варій, П. М'ясоїда, В. Роменця, Ю. Трофімова та ін.), на думку яких уявлення створюють широкий простір для самовизначення людини як митця. «Звісно, – зазначає М. Варій, – самої лише уяви як окремого психічного процесу замало для того, щоб відбулася повноцінна творча діяльність людини; тут уява вступає в плідний союз із іншими творчими психічними процесами – інтуїцією і мисленням. Інтуїтивні осяяння творять передумови бісоціативних зв'язків в уяві, а останні дають напрям точним операціям творчого мислення, опосередкованим знаками (словами, мовою)» [3, с. 99, 100]. Отже, уява належить до вищих пізнавальних процесів, адже є відтворенням у психіці людини предметів і явищ, які вона сприймала коли-небудь раніше, а також створенням нових образів предметів і явищ, яких раніше вона ніколи не сприймала.

Співвідношення мислення та уяви розглядається в роботах Ю. Трофімова, де зазначається, що мислення та уява є основою специфічно людського пізнання, перетворювальної функції людського інтелекту, продуктивності і творчої діяльності особистості. Якщо мислення базується на чуттєвому пізнанні і протікає у формі як образів, так і понять, виділяючи суттєві зв'язки предметів та явищ, то сутність уяви полягає у створенні образів таких об'єктів і процесів, яких людина не сприймала і які, можливо, не існують у навколишньому середовищі. Вчений підкреслював, що уявлення надають людині можливість виходити за межі реального світу, переміщувати речі та події в майбутнє, минуле, в інші світи та простори [9, с. 183].

Уявлення виникають в людини як відповідь на потребу передбачати результат своєї праці і бажання пояснити незрозумілі події та явища природи. Принциповим є те, що вони пов'язані з образами, хоча продукт уяви оформлюється знаково – у вигляді опису, літературного або музичного тексту. Уявлення нерідко визначається як випереджальне відображення дійсності в образах, на відміну від мислення, яке відбиває дійсність у формі понять.

Виявляючись у різній за змістом діяльності, уявлення набувають своєрідних особливостей, тому їх розподіляють на художні, наукові і технічні. Образи технічної уяви матеріалізуються в кресленнях, схемах, за допомогою яких створюють нові предмети та об'єкти. Продукти технічних уявлень можуть бути представлені в мовній формі, що допомагає (мовна фіксація) глибоко аналізувати технічні відкриття, перевіряти їхню достовірність на практиці. Найбільш важливими для нашого дослідження є художні та наукові уявлення. Наукові втілюються у плануванні й проведенні експериментальних досліджень, у вмінні будувати гіпотези, знаходженні неординарних шляхів розв'язання проблеми, у побудові експериментальної ситуації, вмінні узагальнювати емпіричний матеріал тощо. За визначенням науковців, ці уявлення породжуються науковим мисленням, але «у науках, які тільки формуються, вони постають як наукова міфологія; у науках, що сформувалися, вони оживляють логічні схеми» [3, с. 115]. Створені нові образи шляхом таких уявлень є засобом, за допомогою якого встановлюються закономірні відношення між предметами та явищами.

У художній уяві переважають чуттєві (зорові, слухові тощо) образи, надзвичайно детальні та яскраві. Різні види художніх уявлень мають специфічні особливості, які виявляються під час створення художніх образів, коли переважає той чи інший аналізатор: зоровий і руховий – у скульптора, живописця; слуховий – у композитора тощо. Такі уявлення ще поділяють на пластичні (мають зовнішній характер і застосовують точно визначені у просторі образи та їх сполучення, що відповідають дійсним відношенням предметів); містичні (застосовують символи, містицизм перетворює природні образи на символічні, прагнучи втілити ідеал у формах зовнішньої природи); розпливчасті (використовують емоційні образи, котрі не мають певних обрисів у природі (уява у музиці).

Підсумовуючи сказане вище, ми дійшли висновку, що в повсякденному житті слово «уявлення» застосовується у різних значеннях. Воно може означати розуміння, спогади, образ деякого не існуючого в реальності об'єкта, явища. В

науковій психології змістом поняття «уявлення» вважають: випадковий збіг будь-яких образів та їхніх складників у часі та просторі (Л. Кар); явище, спроможне з чогось вже відомого створювати нове (Т. Рібо); комплексну функцію, що може діяти на декількох рівнях одночасно: на рівні відчуття, почуття, мислення та інтуїції (Р. Ассанджолі); перевтілення образного, наочного змісту будь-якої проблеми з метою її успішного розв'язання (Л. Виготський, С. Рубінштейн); відображення реальної дійсності у нових, неочікуваних сполученнях та зв'язках (А. Петровський); усвідомлене розширення власного асоціативного фонду (О. Запорожець); необхідний компонент у передбаченні майбутнього (Л. Єрмолаєва-Томіна); відтворення у психіці людини предметів і явищ, які вона сприймала коли-небудь раніше (М. Варій); створення образів таких об'єктів і процесів, яких людина не сприймала і які, можливо, не існують у навколишньому середовищі (Ю. Трофімов).

Подальшого наукового пошуку потребують питання визначення ролі уявлень у педагогічній практиці, створення новітніх методик формування уявлень у процесі підготовки вчителів музики.

Список використаних джерел:

1. Адлер Г. *Лекции по аналитической психологии* / Г. Адлер ; [пер. с англ.] – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 1996. – 282 с.
2. Ассанджолі Р. *Психосинтез: теория и практика* / Р. Ассанджолі ; [пер. с англ.]. – М., К. : Ваклер, 1997. – 314 с.
3. Варій М. Й. *Психологія : навч. пос. для студ. вищих навч. закладів* / М. Й. Варій. – К. : «Центр учбової літератури», 2007. – 288 с.
4. *Введение в психологию* : [под. общ. ред. А. В. Петровского]. – М. : «Академия», 1996. – 496 с.
5. Виготський Л. С. *Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк* / Л. С. Виготский. – [3-е изд.]. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.
6. Вунд В. *Фантазия как основа искусства* / В. Вунд. – СПб-М., 1914. – С. 19, 20.
7. Ермолаєва-Томіна Л. Б. *Психология художественного творчества : учебное пособие для вузов* / Л. Б. Ермолаєва-Томіна. – М. : Культура, 2005. – 304 с.
8. Короленко Ц. П. *Спасительная способность – вообразить* / Ц. П. Короленко, Г. В. Фролова / *Психология художественного творчества : хрестоматия*. – Мн. : Харвест, 2003 – 752 с.
9. *Психологія : підручник* / [за ред. Ю. Л. Трофімова]. – К. : Либідь, 1999. – 558 с.
10. Рібо Т. *Творческое воображение* / Т. Рібо. – Спб, 1901. – 242 с.